

KRYSTYNA BORATYŃSKA

Dąb bezszypułkowy (*Quercus petraea* (Mat.) Liebl.) w północno-wschodniej Polsce

Q. petraea jest w Polsce jednym z trzech rodzimych dębów. Rośnie on w całym kraju z wyjątkiem północno-wschodnich jego krańców, gdzie przebiega północno-wschodnia granica występowania tego gatunku. Zasięg dębu bezszypułkowego przedstawił W. S z a f e r w kilku swoich opracowaniach (1921, 1954, 1959, 1972), a jego mapy przytaczane były w pracach wielu innych autorów. Granica zasięgu wykreślona przez W. S z a f e r a w 1921 r. jest schematyczna i prawdopodobnie oparta na niewielu danych, natomiast wszystkie późniejsze mapy tego autora odznaczają się dużo większą dokładnością. Podczas ich sporządzania W. Szafer dysponował już znacznie bogatszym materiałem faktycznym, a przede wszystkim danymi z pracy H. G r o s s a, który w 1933 r. opublikował mapę występowania dębu bezszypułkowego na Warmii i Mazurach. Dla Podlasia nie było tak dokładnych opracowań, toteż mapy zasięgowe dla tego terenu są znacznie mniej precyzyjne.

Mapy granic występowania *Q. petraea* w Polsce opublikowane przez W. Szafera wykorzystane były następnie do wykreślenia ogólnego zasięgu omawianego gatunku, między innymi przez H. M e u s e l a i współpracowników (1965). Nieco odmiennie niż u ostatnio wymienionych autorów przedstawia się ta granica dębu bezszypułkowego w Polsce w wydany w 1976 r. 3 tomie *Atlas Florae Europaeae* J. J a l a s a i J. S u o m i n e n a. Według nich *Q. petraea* nie występuje u nas na Podlasiu, włączanym poprzednio do zasięgu (ryc. 1).

Naświetlone wyżej nieścisłości, a niekiedy wręcz kontrowersje w dotychczasowych opracowaniach dotyczących występowania *Q. petraea* w naszym kraju, skłoniły do zrewidowania poglądów na ten temat. Postanowiono opracować punktową mapę rozmieszczenia tego gatunku w północno-wschodniej Polsce, rozumianej jako obszar zamknięty na południu i zachodzie Bugiem i Wisłą, a na północy i wschodzie granicą państwową. W tym celu zebrano wiadomości o stanowiskach dębu bezszypułkowego z dostępnych zielników krajowych, piśmiennictwa botanicznego i leśnego oraz rozesłano ankietę do nadleśnictw i wojewódzkich konserwatorów ochrony przyrody. Po zestawieniu wszystkich w ten sposób uzyskanych

danych okazało się, że *Q. petraea* nie był znany, a przynajmniej nie ma konkretnych danych potwierdzających jego występowanie na terenie położonym między Wisłą i Bugiem na południu, a linią łączącą Włocławek z Elkiem na północy, chociaż w dotychczasowych opracowaniach obszary te włączano do zwartego zasięgu omawianego gatunku.

W celu ostatecznego rozwiązania powstałego problemu latem w 1976 r. i 1977 r. przeprowadzono tam poszukiwania terenowe, obejmując nimi także rejony leżące przy granicy występowania dębu bezszypułkowego wykreślonej ostatnio przez W. Szafera. W trakcie badań terenowych odnaleziono ponownie wiele dotychczas znanych stanowisk i zinwentaryzowano około 90 dotąd nie notowanych. Te ostatnie zestawiono w wykazie umieszczonym poniżej.

WYKAZ NOWYCH STANOWISK DĘBU BEZSZYPUŁKOWEGO W PÓŁNOCNO-WSCHODNIEJ POLSCE

ZNAKI I SKRÓTY

AB = A. Boratyński, KAB = K. i A. Boratyńscy, JZ = J. Zieliński, BM = bór mieszany, Bso = bór sosnowy, Bso-św = bór sosnowo-świerkowy, cz. = częściowo, dąbr. = dąbrowa, E = wschód, Gm. = gmina, J. = jezioro, k. = koło, m. = między, N = północ, poj. = pojedynczo, posp. = pospolicie, S = południe, W = zachód.

WOJEWÓDZTWO BIAŁOSTOCKIE

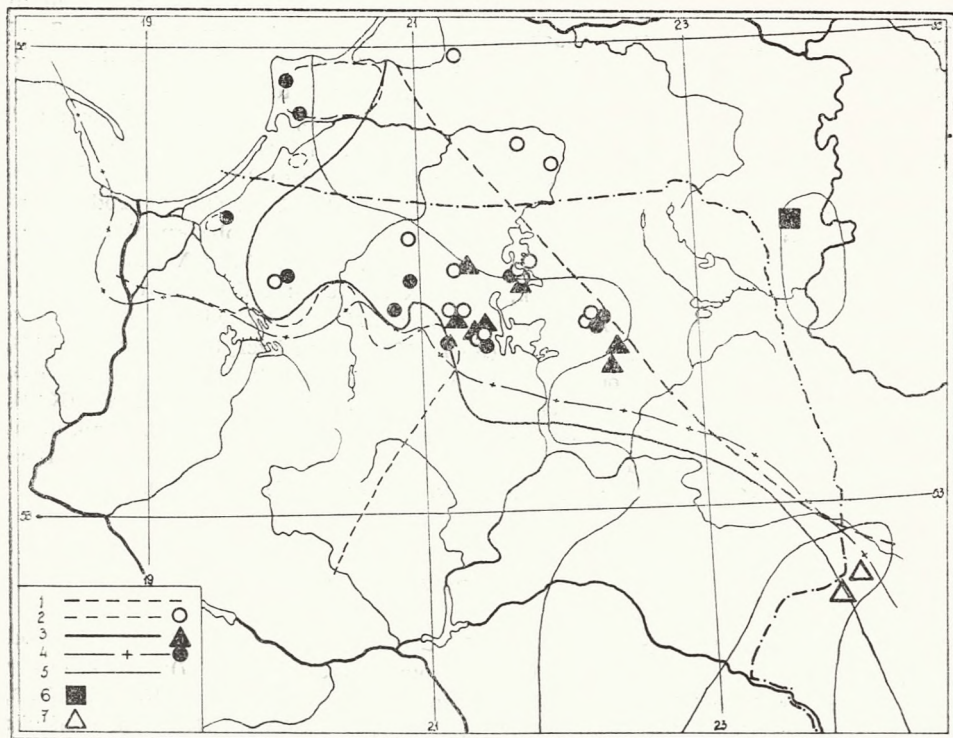
Gm. Tykocin: grąd m. Leśnikami i Stelmachami, poj. (KAB, 1977).

WOJEWÓDZTWO CIECHANOWSKIE

Gm. Głinojeck: Bso m. Śródborzem i Głinojeckiem (KAB, 1977); Bso m. Sierakowicami i Kossobudami, poj. (AB, 1973); Gm. Regimin: Bso m. Pniewem i Czeruchami (KAB, 1977); BM i Bso k. Krośnic (KAB, 1977); Gm. Słupsk: Bso pod Słupskiem, poj. (KAB, 1977); Gm. Wieczfnia Kościelna: Bso k. Studzieńca, poj. (KAB, 1977).

WOJEWÓDZTWO ELBLĄSKIE

Gm. Frombork: Chojnowo (KAB, 1977); las na E od Biedkowa i Drewnowa (KAB, 1977); Gm. Lelkowo: dąbr. w Cieczynie k. Szarek, cz. (KAB, 1977); dąbr. na NEE od Łajs, cz. (KAB, 1977); Gm. Milejewo: m. Kadynami i Przybyłowem (AB, 1974); Gm. Pieniężno: S od Zdroju k. Kwiatkowa (KAB, 1977); Gm. Prabuty: buczyna na W od Prabut (AB, JZ, 1974); Gm. Susz: BM na S od Michałowa (AB, JZ, 1974).

Ryc. 1. Północno-wschodnia granica zasięgu *Quercus petraea* (Mat.) Liebl. według: 1 — Szafera W., 1921; 2 — Grossa H., 1933; 3 — Szafera W., 1954, 1959, 1972; 4 — Meusel H., Jäger E., Weinert E., 1965; 5 — Kozłowska N., Parfenov V., 1972; 6 — Strazdaite Ju. i inni, 1973; 7 — Jalas J., Suominen J., 1976

WOJEWÓDZTWO ŁOMŻYŃSKIE

Gm. Goniądz: Grzędy pod Rajgrodem: Grzędy, Dziewcze Grzędy (KAB, 1976); Gm. Grabowo: Bso-św. K. Ciemianki, poj. (KAB, 1977); Bso S od Siwek (KAB, 1977); Gm. Jedwabne: dąbr. W od Kossaków (KAB, 1977); Gm. Kolno: Lachowo (KAB, 1977); Gm. Łomża: Lasy Giełczyńskie: dąbr. 2 km na W od Pniewa; dąbr. i BM m. Giełczynem i Kozikami; dąbr. i BM 2 km na N od Wygody (KAB, 1976, 1977).

WOJEWÓDZTWO OLSZTYŃSKIE

Gm. Barczewo: dąbr. i BM 3-4 km na S od Wipsowa (KAB, 1977); Gm. Barctoszyce: BM 2 km na SW od Samolubia (KAB, 1976); Gm. Dobre Miasto: dąbr. i BM na NE od Bukwałdu (KAB, 1976); Bso-św. 4-5 km na N od Mawr (KAB, 1977); BM k. Kos (KAB, 1976); 3-4 km na N od Smolajna na lewym brzegu Łyny (KAB, 1976); Gm. Dźwierzuty: Bso na SE od Miętkiego (KAB, 1977); BM na SSW od Orzyn, cz. (KAB, 1977); Gm. Galiny: nad Łyną k. Masun, poj. (KAB, 1976); Gm. Gietrzwałd: BM k. Łupstych, cz. (AB, 1973); Bso m. Podlejkami i Rapatami (AB, 1973); Gm. Iława: Rudzienice (AB, JZ, 1974); Gm. Janowo: BM i Bso k. Janowa (KAB, 1977); Bso-św. 4 km na N od Muszaków (KAB, 1977); Gm. Jedwabno;

Bso k. Kota (KAB, 1976); BM i Bso k. Dzierżek (KAB, 1976); Bso m. Saskiem Małym i Robownicą (KAB, 1977); Gm. Lidzbark Warmiński: BM i dąbr. 1 km na S od Urbanowa, cz. (KAB, 1977); Gm. Małdyty: k. Małdyt na W brzegu J. Ruda Woda, poj. (AB, 1976); buczyna k. Kudyp (AB, 1976); Gm. Morąg: BM m. Wenecją i J. Ruda Woda (AB, 1976); BM na E od Dobrocina (AB, 1976); Gm. Nidzica: BM i Bso k. Zimnej Wody (KAB, 1977); BM m. Moczyskiem i Napiwodą (KAB, 1977); Bso na E od Jabłonki, poj. (KAB, 1977); Gm. Olsztynek: Bso 3 km na N od Mierek (KAB, 1976); BM i Bso 3-4 km na E od Mierek (KAB, 1976); Gm. Ostróda: grąd k. Rudzicza, poj. (AB, JZ, 1974); Gm. Piecki: Bso na S od Probarku Małego, poj. (KAB, 1976); BM k. Lipowa w Puszczy Piskiej, poj. (KAB, 1976); Malinówka, poj. (KAB, 1976); Gm. Purda: dąbr. i BM k. Jarot (KAB, 1976); BM 4 km na N od Nowych Ramuk, poj. (KAB, 1976); Gm. Sorkwity: BM m. Sorkwitami i Janowem (KAB, 1977); Gm. Stawiguda: Rykowiec (KAB, 1976); Gm. Szczytno: Sawica (KAB, 1977); BM 3-4 km na NWW od Szczytna (KAB, 1977); Bso k. Olszyna, poj. (KAB, 1977); Bso m. Jerutkami i Szczytnem, poj. (KAB, 1977); BM k. Siódmaka (KAB, 1977); Bso na SE brzegu J. Szoby na S od Szczytna (KAB, 1977); BM m. Kiejkutami i Marksobami (KAB, 1977); Gm. Wielbark: jeden okaz na skraju BM na E od Borków Wielbarskich (KAB, 1977); Gm. Zalewo: k. Boreczna (AB, JZ, 1974).

WOJEWÓDZTWO OSTROŁĘCKIE

Gm. Brok: dąbr. k. Przyjm (KAB, 1977); Gm. Chorzele: Bso 1-2 km na N od Starej Wsi, poj. (KAB, 1977); Bso k. Jarzynowego Kierza (KAB, 1977); Bso k. osady Opilki-Płoskie, poj. (KAB, 1977); BM i Bso na S od osady Brzeski-Kołaki (KAB, 1977); Gm. Krasnosielec: BM 2 km na W od Łazów, poj. (KAB, 1977); Gm. Rzaźnik: Bso 1 km na NW od Ochudna (KAB, 1977); Bso m. Wielatkami i Ochudonem, poj. (KAB, 1977); BM i Bso m. Prządziem i Dalekiem, poj. (KAB, 1977); Gm. Zatory: BM na S od Zatorów, cz. (KAB, 1977); Bso m. Zatorami i Burlakami (KAB, 1977); Bso k. Kępy Zatorskiej, poj. (KAB, 1977).

WOJEWÓDZTWO PŁOCKIE

Gm. Bodzanów: Bso k. Chylina, posp. (KAB, 1976); Gm. Borowiczki: BM i Bso 5 km na NW od Kępy Polskiej, posp. (KAB, 1976); Bso w Kępie Polskiej, posp. (KAB, 1976); Gm. Czerwińsk nad Wisłą: BM m. Radzikowem i Strzembowem, cz. (AB, 1974); Gm. Mała Wieś: BM w uroczysku Podgórze (KAB, 1976).

WOJEWÓDZTWO TORUŃSKIE

Gm. Bobrowo: BM nad J. Wądryńskim k. Tomków, poj. (AB, JZ, 1974); Gm. Rogoźno: BM i suche grądy k. Rogoźna-Zamek (AB, JZ, 1974); Gm. Zbiczno: Bso 2-3 km na E od Cichego (AB, 1974); BM i Bso w Leśnictwie Bachotek (AB, 1974); BM i Bso w Leśnictwie Rytebłota (AB, 1974); BM 2 km na NW od Zbiczna, poj. (AB, 1974).

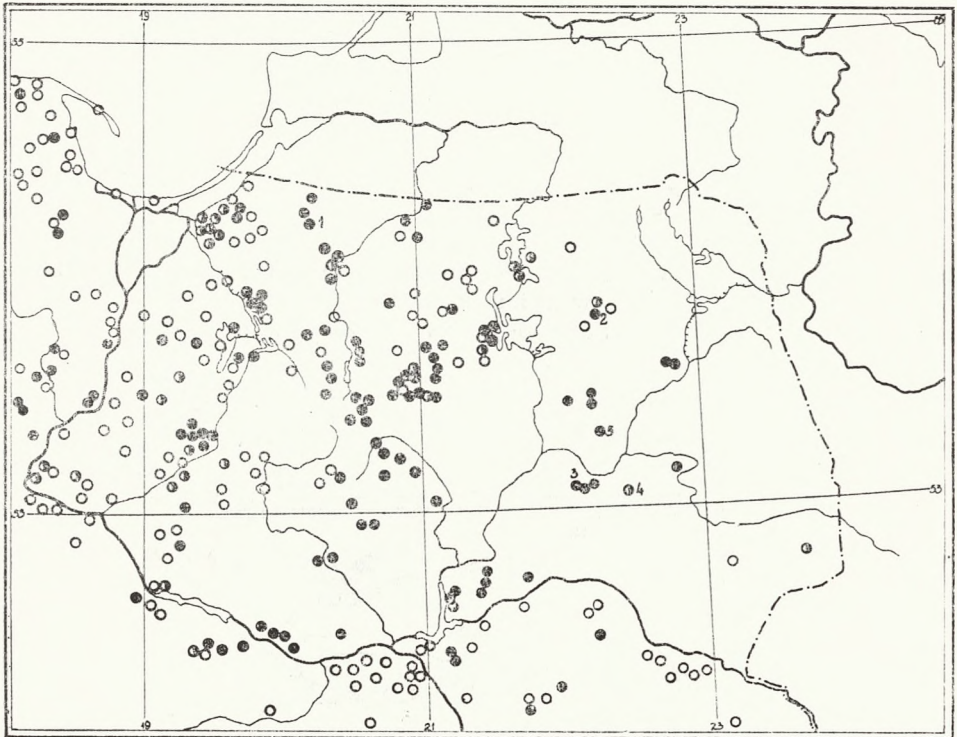
WOJEWÓDZTWO SUWAŃSKIE

Gm. Ełk: dąbr. na S brzegu J. Sunowo na W od Ełku, posp. (KAB, 1977).

WOJEWÓDZTWO WROCŁAWSKIE

Gm. Brzuze: BM i Bso na S od Ugoszcza (AB, 1974); Gm. Skepe: BM m. Skepem i Wólką Dużą, poj. (AB, 1974).

Po naniesieniu na mapę nowych danych okazało się, że najbliższe prawdy było pierwsze opracowanie W. S z a f e r a (1921), bowiem najdalej na wschód wysunięte stanowiska dębu bezszypulkowego układają się w przybliżeniu wzdłuż linii: Węgorzewo-Elk-Rajgród-Stawiski-Łomża-Tykocin-Bielsk Podlaski-Hajnówka*. Natomiast granica zwartego zasięgu przechodzi od Braniewa przez Morąg, Łukę, Olsztyn, Lidzbark Warmiń-

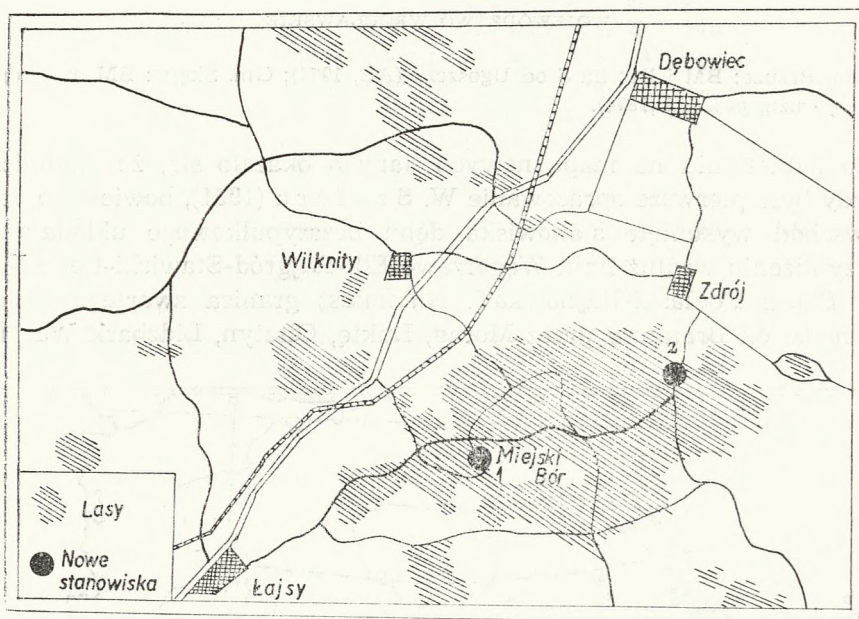

Ryc. 2. Punktowe rozmieszczenie *Quercus petraea* (Mat.) Liebl. w północno-wschodniej Polsce

● — nowe stanowiska znalezione w terenie, ◐ — stanowiska znane odnalezione w terenie, ○ — stanowiska wynotowane z literatury

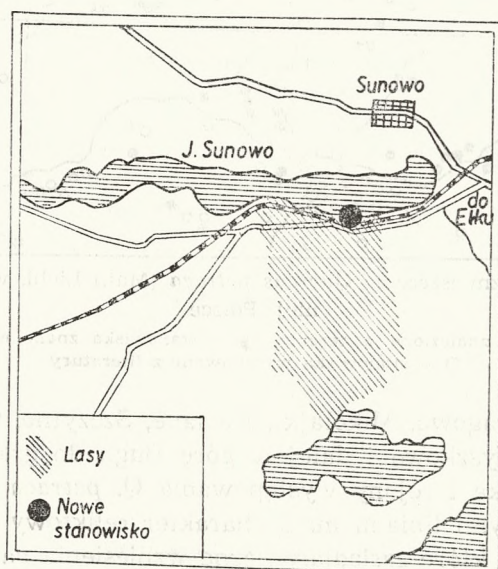
ski, Biskupiec, Mrągowo, Mikołajki, Ruciane, Szczytno, Chorzele, Maków Mazowiecki do Wyszkowa i dalej w górę Bugu do granicy państwowej (ryc. 2). Stanowiska i rejony występowania *Q. petraea* położone między obydwooma opisanymi liniami mają charakter reliktowy — są pozostałością po dąbrowach, które zasiedlały liczne wzniesienia na opisywanych te-

* Ostatnio gatunek ten podawany jest z Puszczy Knyszyńskiej (Sokołowski, 1978, Sylwan, 72,12).

Ryc. 3. Schemat usytuowania kompleksów leśnych z *Quercus petraea* (Mat.) Liebl. w gminie Pieniężno

1 — Dąbrowa na NEE od Łajs; 2 — Na S od Źródła k. Kwiatkowa

Ryc. 4. Lokalizacja dąbrowy z *Quercus petraea* (Mat.) Liebl. nad jeziorem Sunowo koło Ełku

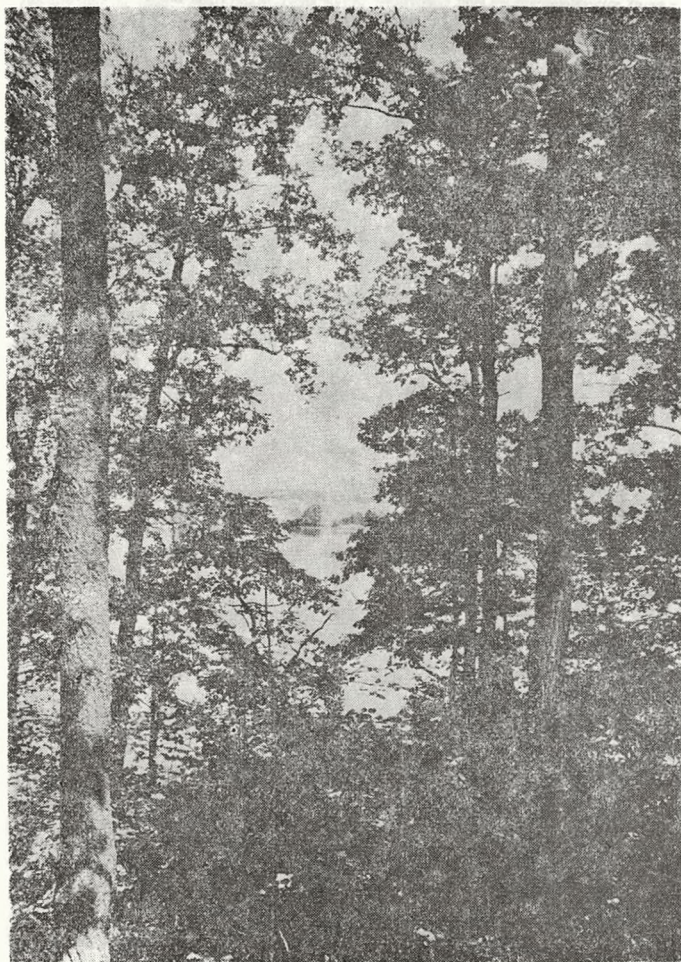

Ryc. 5. Fragment dąbrowy na zboczach jeziora Sunowo na zachód od Ełku

renach na przelomie okresu atlantyckiego i subborealnego, to jest w czasie trwania optimum termicznego (Oszast, 1957; Lilpop, 1957).

Dalej na wschodzie *Q. petraea* rośnie tylko w okolicach Lazdijai w Litewskiej SRR (Strozdaite i inni, 1973).

Obecne rozmieszczenie dębu bezszypułkowego w północno-wschodniej Polsce jest zapewne nie tylko wynikiem pogorszenia się warunków termicznych w okresie subatlantyckim, ale także skutkiem gospodarczej działalności człowieka, która w minionych wiekach ograniczała się przede wszystkim do rabunkowej, żarowej uprawy roli. Ten typ gospodarki doprowadził w konsekwencji do znacznych wylesień oraz degradacji siedlisk leśnych, a niekiedy nawet do uruchomienia wydm, jak to miało miejsce np. w Puszczy Białej. Takie zniszczone tereny mogły być opanowane tylko przez mało wymagające i lekkonasienne gatunki drzew, jak np. brzoza brodawkowata i sosna, które nieomal zupełnie rugowały ciężkonasien-

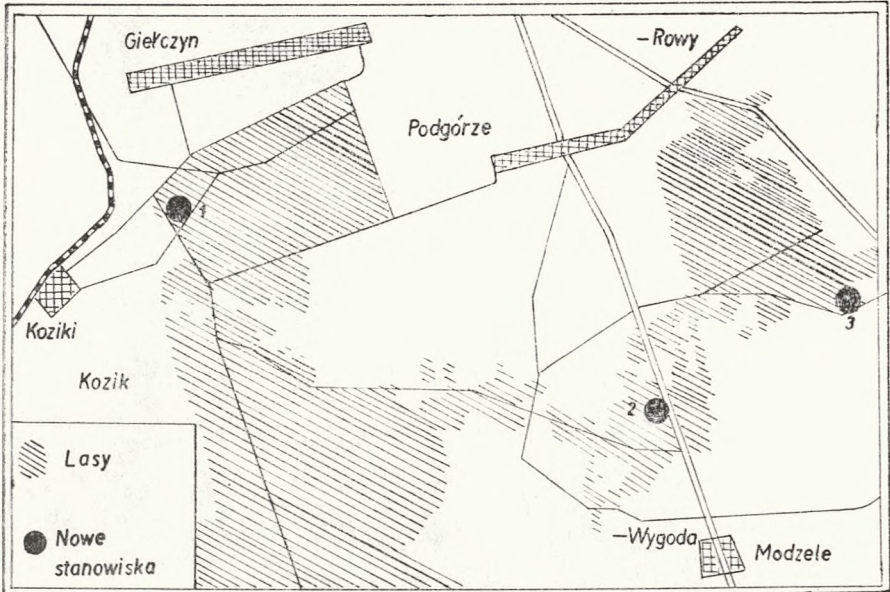

Ryc. 6. Dąbrowa z widocznym odnowieniem naturalnym nad jeziorem Sunowo

ne dęby, co widać szczególnie jaskrawo w całej Puszczy Kurpiowskiej oraz w lasach północnego Mazowsza. Kolejne zniszczenia lasów liściastych, a przede wszystkim światlistych dąbrów, dokonały się w ciągu ostatniego stulecia wskutek masowego wprowadzenia sosny i świerka na ich siedliska. Nic więc dziwnego, że dzisiaj na wielu stanowiskach znajdujemy przeważnie pojedyncze okazy dębu bezszypułkowego i to z reguły w podroście borów sosnowych i sosnowo-świerkowych. Tylko w nielicznych miejscach rozrzedzonej strefy występowania zachowały się drzewostany ze znacznym udziałem drzew w piętrze. Do tych ostatnich należą:

1. Kompleks leśny położony na północny wschód od Łajs w gminie Pieniężno (ryc. 3). *Q. petraea* występuje tu w borach mieszanych, dąbrowach i w suchszych partiach grądów. Rośnie przede wszystkim z *Q. robur*, a także z *Carpinus betulus*, *Fagus sylvatica*, *Pinus sylvestris*, *Picea abies* oraz *Tilia cordata*. Szczególnie często pojawia się w ciepłych i światlistych

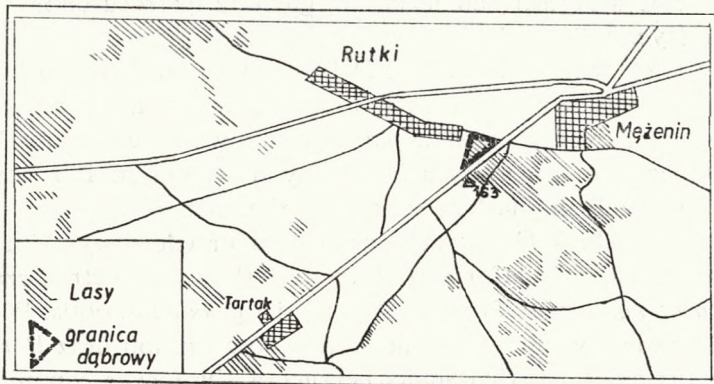

Ryc. 7. Lokalizacja ciekawych dąbrów w lasach giełczyńskich koło Łomży
 1 — Las między Giełczynem i Kozikami, 2 — 2 km na N od Wygody, 3 — dąbrowa 2 km
 na W od Pniewa

partiach drzewostanów na szczytach wzniesień oraz na zboczach o południowej lub zbliżonej ekspozycji.

2. Lasy na południowym brzegu jeziora Sunowo na zachód od Elku (ryc. 4). Dąb bezszypulkowy rośnie tu w grądach i dąbrowach, najczęściej razem z *Q. robur*, ale także z *Betula pendula*, *Carpinus betulus*, *Pinus syl-*

Ryc. 8. Usytuowanie dąbrowy z *Quercus petraea* (Mat.) Liebl. w Rutkach koło Mężenina

vestris, *Picea abies* i *Tilia cordata*. Zwarty miejscami podszyt tego interesującego lasu stanowią podrosty obu dębów, a także *Acer platanoides*, *Carpinus betulus*, *Malus sylvestris*, *Pyrus communis*, *Sorbus aucuparia*

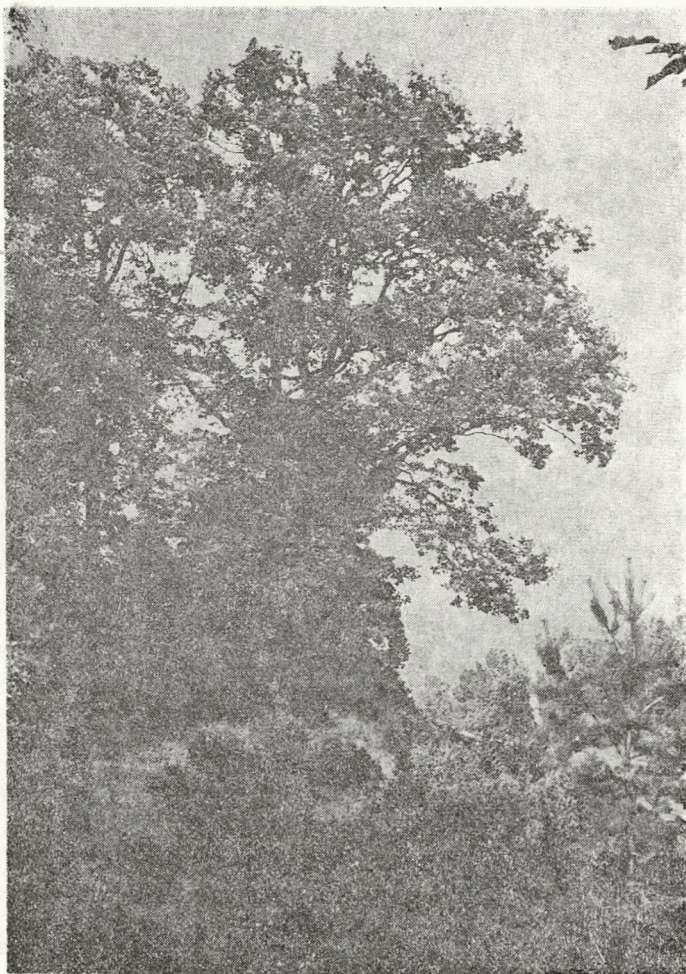

Ryc. 9. Okazałe drzewa *Quercus petraea* (Mat.) Liebl. w Rutkach koło Mężenina

oraz liczne krzewy, jak *Berberis vulgaris*, *Cornus sanguinea*, *Corylus avellana*, *Evonymus verrucosa*, *Frangula alnus* i *Juniperus communis*. Szczególnie dobrze zachowane, urozmaicone i mało zniekształcone fragmenty dąbrów porastają zbocza nad jeziorem, gdzie *Q. petraea* odnawia się bardzo dobrze (ryc. 5, 6).

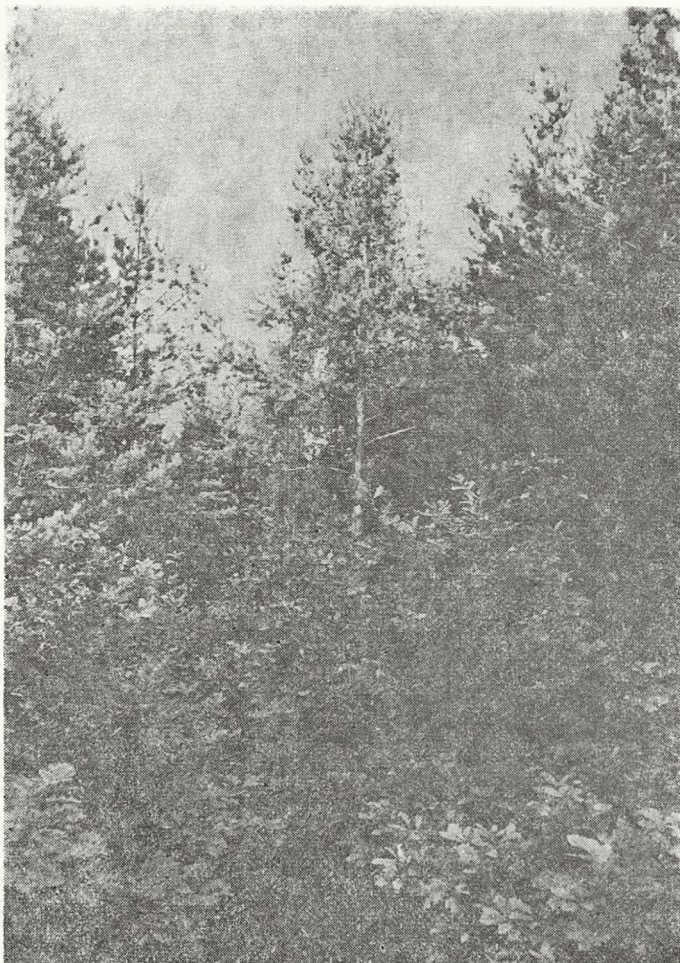
3. Lasy Gielczyńskie w Górach Dębowych na południe od Łomży (ryc. 7). Dąb bezszypułkowy rośnie tu w grądach, dąbrowach i borach mieszanych. Miejscami tworzy nieomal jednogatunkowe drzewostany, które spotyka się najczęściej na szczytach lokalnych wzniesień lub bezpośrednio pod nimi na ciepłych, nasłonecznionych zboczach o ekspozycji zbliżonej do południowej. Obok *Q. petraea* rośnie tam przede wszystkim *Q. robur*, a także *Betula pendula*, *Carpinus betulus* i *Pinus sylvestris*, rzadziej natomiast *Malus sylvestris*, *Populus tremula* i *Pyrus communis*. W podszycie spotyka się podrosty obu wymienionych dębów i grabu oraz *Berberis vulgaris*, *Corylus avellana*, *Evonymus verrucosa*, *Juniperus communis*, *Lonicera xylosteum*, a niekiedy także *Frangula alnus* i *Rosa canina*. Szczególną cechą dąbrów gielczyńskich jest duży udział szczodrzeńców i janowców, a także występują tam nieomal masowo *Chamecytissus ruthenicus*, *Genista germanica*, *Genista tinctoria* i *Sarothamnus scoparius*. Dąb bezszypułkowy odnawia się w tych lasach bardzo dobrze.

4. Las w Rutkach koło Mężenina. *Q. petraea* rośnie tu na szczycie

Ryc. 10. Fragment dąbrowy w Rutkach koło Mężenina

wzniesienia w dąbrowie z nieznacznym udziałem *Q. robur* (ryc. 8). Stanowisko to należy do najbardziej malowniczych w północno-wschodniej Polsce, a jednocześnie i bardzo ciekawych pod względem botaniczno-leśnym. Według A. Czerwińskiego (1975) jest to najdalej na północny wschód wysunięte miejsce występowania zespołu *Potentillo albae-Quercetum* w naszym kraju. W starszych partiach dąbrów rosną tam duże, osiagające 25 - 27 m wysokości i 70 - 80 cm pierśnicy, okazy dębu bezszypułkowego (ryc. 9, 10). Fragmenty tych lasów po wycięciu dębu obsadzono sosną, która obecnie wkracza w stadium tyczkowiny. W lukach sośnin masowo obsiewa się dąb i to przede wszystkim dąb bezszypułkowy, który miejscami już obecnie wypiera sosnę (ryc. 11, 12). W lepiej zachowanych, starszych fragmentach opisywanego lasu, oprócz dębów występuje pojedynczo sosna i grab, a w podszycie razem z nalotami wyżej wymie-

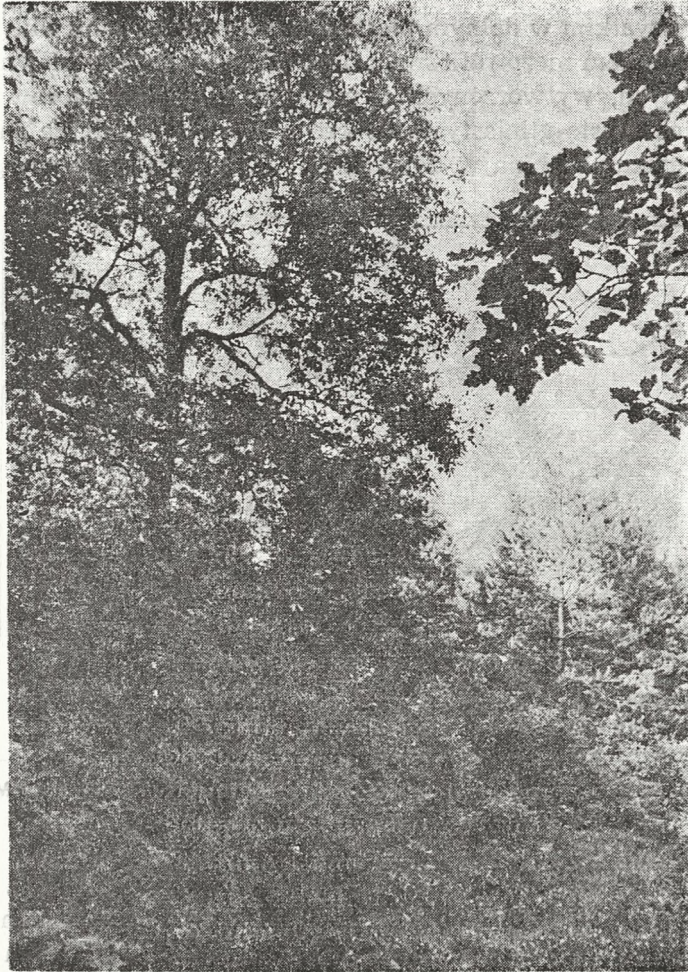

Ryc. 11. Samosiew *Quercus petraea* (Mat.) Liebl. w Rutkach wypierający sztucznie wprowadzoną tam sosnę

nionych drzew także *Berberis vulgaris*, *Corylus avellana*, *Evonymus verrucosa*, *Juniperus communis* i *Rhamnus cathartica*.

5. Dąbrowa koło Kossaków pod Jedwabnem (ryc. 13). Jest to bardzo zniszczony fragment lasu, który prawdopodobnie wyglądał niegdyś tak jak poprzednio opisane stanowisko *Q. petraea*. Obecnie dąb bezszypułkowy rośnie tam w silnie prześwietlonym, zdewastowanym lesie mieszanym z sosną i dębem szypułkowym, jednak odnawia się dość dynamicznie rokując szybką odbudowę drzewostanu, oczywiście pod warunkiem wstrzymania dalszych wyrębów. W podszyciu oprócz podrostów dębowych spotyka się przede wszystkim *Juniperus communis* i *Evonymus verrucosa*, a rzadziej *Frangula alnus* i *Corylus avellana*.

Wyżej wymienione stanowiska (zaznaczone na rycinie 2 kolejnymi numerami) nie wyczerpują bynajmniej listy miejsc występowania dębu

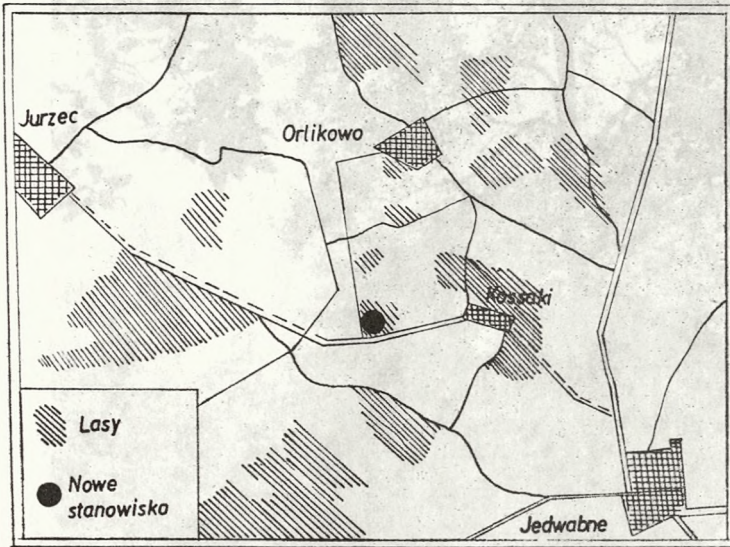

Ryc. 12. Naturalne odnowienie *Quercus petraea* (Mat.) Liebl. w Rutkach koło Meżenina

bezzypulkowego, które powinny być chronione ze względu na swoje niezaprzeczalne wartości przyrodnicze oraz położenie przy granicy zasięgu. Należą one jednak do najbardziej reprezentatywnych, najlepiej zachowanych i najmniej zniekształconych. Dlatego też należałoby utworzyć kilka rezerwatów leśnych, których celem będzie ochrona tych granicznych stanowisk. Na marginesie trzeba wspomnieć, że kresowe stanowiska dębu bezzypulkowego są chronione w naszym kraju tylko w trzech rezerwach (Lipony w Puszczy Białowieskiej, Bachus koło Chełmna i Kozie Góry koło Lubartowa).

W północno-wschodniej Polsce *Q. petraea* występuje najczęściej na lokalnych wzniesieniach lub na ich słonecznych, południowych zboczach. Na zupełnie płaskich obszarach pojawia się rzadziej i nie tworzy tam większych skupisk, występując z reguły w formie pojedynczej domieszki

i to przede wszystkim w dolnym piętrze drzewostanów lub tylko jako podrost. Jest gatunkiem mezotroficznym. Drzewostany tworzy głównie na glebach brunatnych, wytworzonych z przepuszczalnych utworów piaszczystych lub piaszczysto-gliniastych, dobrze przewietrzanych, ze znaczną zawartością węglanu wapnia w dolnych partiach profilu glebowego, a nie-

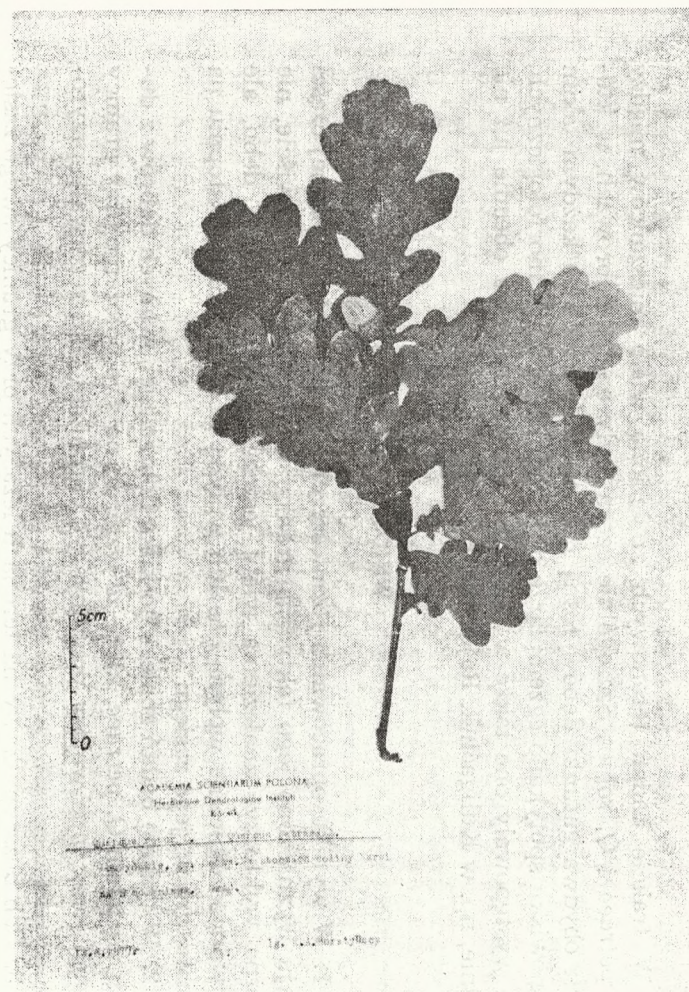

Ryc. 13. Lokalizacja drzewostanu z dużym udziałem *Quercus petraea* (Mat.) Liebl. koło Kossaków

kiedy także na glebach płowych lub brunatnych wylugowanych. Gleby te charakteryzują się na ogół głębokim poziomem wód gruntowych, dobrym drenażem i przemyślną gospodarką wodną. Na takich siedliskach dąb bezszypułkowy występuje w *Luzulo pilosae-Fagetum* w okolicach Mrągowa i na Pojezierzu Iławskim (A. Matuszkiewicz, W. Matuszkiewicz, 1973), w *Fago-Quercetum* na Pojezierzu Iławskim i Olsztyńskim oraz Wysoczyźnie Elbląskiej (Tokarz, 1961, 1976), *Potentillo albae-Quercetum* w Puszczy Białej i w Rutkach (Czerwiński, l.c.) oraz w *Tilio-Carpinetum typicum* i *Tilio-Carpinetum calamagrostetosum* na południowym Podlasiu (Sokołowski, 1963). Nieco uboższe siedliska zajmują mieszane bory sosnowo-dębowe, w których *Q. petraea* jest częstym składnikiem drzewostanów. Rozwijają się one na glebach brunatnych, wylugowanych lub glebach skrytobielicowych. W zbiorowiskach tych dąb bezszypułkowy (*Pino-Quercetum*) bardzo często występuje na granicy swego zasięgu. Ponadto rośnie on niekiedy jako podrost w borach sosnowych świeżych, które zajmują gleby bielicowe właściwe i bielice. Sporadycznie pojawia się w *Melico-Fagetum*, jednak w tym zespole wypierany jest przez bardziej cienioznośnego buka i nie spełnia w nim najmniejszej roli lasotwórczej.

Ryc. 14. Okaz zielnikowy mieszańca *Quercus petraea* (Mat.)
Liebl. i *Q. robur* L. zebrany w Kuligach

Ryc. 15. Okaz zielnikowy mieszańca *Quercus petraea* (Mat.)
Liebl. i *Q. robur* L. zebrany na zboczach doliny Narwi na
wschód od Pniewa

W trakcie badań terenowych znaleziono wiele mieszańców między *Q. petraea* i *Q. robur*. Szczególnie częste były one w dąbrowach, w których obydwie gatunki dębów rosną razem. Praktycznie na każdym takim stanowisku spotykano egzemplarze o pośrednich cechach morfologicznych, ale występowały one także w miejscach gdzie *Q. petraea* obecnie już nie rośnie, np. w Kuligach k. Rajgrodu (ryc. 14, 15).

WNIOSKI

1. W wyniku opracowania rozmieszczenia *Q. petraea* w opisanej części kraju wyznaczono jego faktyczną granicę występowania. Oczywiście, nie można wykluczyć znalezienia wielu jeszcze stanowisk tego dębu, ale prawdopodobnie nie wpłyną one lub wpłyną w bardzo małym stopniu na zmianę granic jego zasięgu.

2. W trakcie badań znaleziono kilka dobrze zachowanych dąbrów z dużym udziałem *Q. petraea*, które ze względu na swe położenie przy granicy zasięgu oraz inne walory powinny być chronione jako rezerwy przyrody.

3. Dąb bezszypułkowy na terenach leżących przy granicy swego zasięgu najczęściej i najlepiej rośnie na słonecznych zboczach i szczytach lokalnych wzniesień, na głębokich, niezbyt wilgotnych i średnio zasobnych glebach, ale pojawia się także na ubogich i suchych siedliskach w formie pojedynczej domieszki w borach sosnowych. Odznacza się on w tym terenie nieco mniejszymi wymaganiami niż *Q. robur*, jednak fakt ten jest niedoceniany przez leśników, o czym była już wielokrotnie mowa (Fijałkowski, 1959, 1968; Zaręba, 1962).

4. Wskazane byłoby częstsze wprowadzanie dębu bezszypułkowego w świetlistych dąbrowach, borach mieszanych, a także jako domieszki biocenotycznej w borach sosnowych.

LITERATURA

1. Czerwiński A. — 1975. Zespoły leśne północno-wschodniej Polski. (Rękopis).
2. Czubiński Z. i inni — 1977. Rezerwy przyrody w Polsce. PWN, Warszawa — Kraków.
3. Fijałkowski D. — 1959. Żołędzie dębu szypułkowego i bezszypułkowego powinny być zbierane osobno. Las Polski, 33, 18; 14 - 15.
4. Fijałkowski D. — 1968. Zmienność dębów szypułkowego (*Quercus robur* L.) i bezszypułkowego (*Quercus sessilis* Ehrh.) w lasach Lubelszczyzny. Sylwan, 112, 12: 41 - 58.
5. Gross H. — 1933. Die Traubeneiche (*Quercus sessiliflora* Salisb.) in Ostpreussen. Zeitschrift für Forst- und Jagdwesen, 65: 144 - 152.
6. Jalas J., Suominen J. — 1976. Atlas Florae Europaeae, 3. Helsinki.

7. Kozłowska N., Parfenov V. — 1972. Chorologija Flory Belorussi. Minsk.
8. Lülpop J. — 1957. Roślinność Polski w epokach minionych. Warszawa.
9. Matuszkiewicz A., Matuszkiewicz W. — 1973. Przegląd fitosocjologiczny zbiorowisk leśnych Polski, cz. 1. Lasy bukowe. Phytocoenosis, 2,2: 143 - 202.
10. Meusel H., Jäger E., Weinert E. — 1965. Vergleichende Chorologie der Zentraleuropaischen Flora. VEB G. Fischer Verlag Jena.
11. Oszast J. — 1957. Historia klimatu i flory Ziemi Dobrzyńskiej w późnym glacie i holocenie. Inst. Geol., Biul. 100.
12. Sokołowski A. — 1963. Zespoły leśne południowo-wschodniej części Niziny Mazowiecko-Podlaskiej. Monogr. Bot., 16.
13. Strazdaitė Ju. i inni — 1973. Trakasskij botaničeskij zakaznik. Trudy Akademii Nauk Litewskiej SSR, seria B, 4, 64: 29 - 45.
14. Szafer W. — 1921. W: Flora Polska, 2. PWN, Warszawa.
15. Szafer W. — 1954. Atlas Polski, 2. Warszawa.
16. Szafer W. — 1959. W: Szata Roślinna Polski, 2, wyd. 1. PWN, Warszawa.
17. Szafer W. — 1972. W: Szata Roślinna Polski, 2, wyd. 2. PWN, Warszawa.
18. Tokarz H. — 1961. Zespoły leśne Wysoczyzny Elbląskiej. Acta Biol. et Medica, 5, 7.
19. Tokarz H. — 1976. Zbiorowiska leśne z udziałem buka (*Fagus sylvatica* L.) w obszarze północno-wschodniej granicy zasięgu. Acta Biologica, 1.
20. Zaręba R. — 1962. O potrzebie zróżnicowania obydwu gatunków naszych dębów w gospodarce leśnej. Las Polski, 36, 8: 16 - 17.

KRYSTYNA BORATYŃSKA

Sessile oak (Quercus petraea (Mat.) Liebl.) in northeastern Poland

Summary

Quercus petraea attains in Poland the northeastern limit of its occurrence which has been variously drawn by different authors.

On the basis of studies recently conducted by the author the limit of common occurrence of sessile oak runs along the line: Braniewo—Morąg—Łukta—Olsztyn — Lidzbark — Warmiński—Biskupiec—Mrągowo—Mikołajki—Ruciane—Szczytno—Chorzelsko—Maków Mazowiecki—Wyszków and further up the Bug river, and the zone of sporadic occurrence of this species attains the northern national frontier and in the east the line from Węgorzewo through Elk, Rajgród, Stawiski, Łomża, Tykocin and Bielsk Podlaski to Hajnówka.

Sessile oak at the limit of its natural range grows most commonly and best on sunny slopes and the tops of local hills, on deep not very moist and medium rich soils. On such sites it forms sometimes oak communities (*Potentillo-albae-Quercetum*) or occurs in mixed forests (*Pino-Quercetum*). On poorer sites it is not infrequently found in the form of single trees in pine forests while on richer soils, in hornbeam communities it grows very rarely and is being replaced there by spruce and hornbeam.

During field studies the author has found several well preservee oak woods with high participation of *Q. petraea* which should be protected as nature reserves.

КРЫСТИНА БОРАТЫНСКА

Дуб скальный (*Quercus petraea* (Mat.) Liebl.) в северо-восточной Польше

Резюме

Граница ареала *Quercus petraea* проходит в северо-восточной Польше вдоль линии: Бранево-Моронг-Лукта-Ольштин-Лидзбарк Варминьски-Бискупец-Мронгово-Миколайки-Ручяне-Щитно-Хожеле-Макув Мазовецки-Вышкув и дальше вверх по Бугу. Оптимальные условия произрастания этот вид луба находит на солнечных склонах и вершинах локальных возвышенностей в дубравах (*Potentillo-albae-Quercetum*) и смешанных лесах (*Pino-Quercetum*). Во время полевых исследований автор нашел несколько хорошо сохранившихся дубрав с большим участием *Q. petraea*, которые должны охраняться как заповедники.

1. Szafer W. — 1921. — 1921. Atlas Polski, 2. Warszawa.
2. Szafer W. — 1923. — 1923. Atlas Polski, 2. Warszawa.
3. Szafer W. — 1925. — 1925. Atlas Polski, 2. Warszawa.
4. Szafer W. — 1927. — 1927. Atlas Polski, 2. Warszawa.
5. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
6. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
7. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
8. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
9. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
10. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
11. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
12. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
13. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
14. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
15. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
16. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
17. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
18. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
19. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.
20. Tokarski H. — 1928. Zbiornik botaniczny, 2. Warszawa.

КРЫСТИНА БОРАТЫНСКА

Скальный дуб (*Quercus petraea* (Mat.) Liebl.) в северо-восточной Польше

Quercus petraea attains in Poland the northeastern limit of its occurrence which has been already drawn by different authors. The basis of studies was conducted by the author the limit of occurrence of sessile oak runs along the line Branewo-Moronog-Lukta-Olsztyn-Lidzbarski-Warminski-Biskupiec-Mrongowo-Mikolajki-Ruczajna-Sztynno-Chojele-Makow Mazowiecki-Wyszkow and further up the Bug river and the Buzyna. Optimal conditions for the growth of this species are found on sunny slopes and on the tops of local elevations. In the field studies the author found several well preserved oak woods with a high participation of *Q. petraea*, which should be protected as nature reserves.